

Oponentský posudek habilitační práce:
Demografické stárnutí v Česku – příčiny a možné důsledky

Autor: RNDr. Luděk Šídlo, Ph.D.

Téma předložené habilitační práce je v současné době vysoce aktuální. Cílem předložené práce je v souhrnné formě podat základní přehled o příčinách a průběhu demografického stárnutí v Česku, zasadit tuto problematiku do širších souvislostí. Za stěžejní část práce lze považovat část, která se zaměřuje na zdravotní služby, popsání vzájemných vazeb problematiky stárnutí populace pro současné a budoucí potřeby fungování vybraných segmentů zdravotnického systému.

Struktura práce vychází z odborného zaměření autora, který se dlouhodobě věnuje problematice související s analýzou reprodukčního chování populace v Česku, a to jak na národní, tak mezinárodní úrovni. Porovnává změny ve věkové struktuře nejenom v čase, ale i v prostoru. Klade si řadu otázek, jako například do jaké míry může ovlivnit odlišná věková struktura poptávku i nabídku zdravotních služeb, jak se bude vyvíjet v budoucnu počet a struktura příjemců i poskytovatelů těchto služeb, jak postupovat, aby nedošlo k nedostupnosti základních zdravotních služeb. Jak sám autor uvádí, v rámci Česka se danému tématu dosud nevěnovala patřičná pozornost.

Proto se autor dané problematice již delší dobu věnuje a jeho současný výzkum se zaměřuje na zmapování současných dostupných kapacit poskytovatelů zdravotních služeb. Následně pomocí analýzy čerpání těchto služeb modeluje budoucí poptávku i nabídku těchto služeb.

Aby autor mohl kvalitně zpracovat takovouto problematiku, musel prokázat nejenom dostatečné znalosti z demografie, ale pochopit moderní přístupy k hodnocení populačního vývoje. Autor se zaměřil na proměny vzorců reprodukčního chování populace Česka, které předurčují početní stavy populace a formují tak budoucí věkovou strukturu. Relevantním způsobem také přistupoval k sledování regionálních rozdílů, použil celou řadu metodologických a analytických přístupů, které umožňují srovnávat věkové složení populace jak v čase, tak v prostoru.

Problematika stárnutí populace je natolik obsáhlá, že ji nelze včlenit do jedné práce. Autor si proto vytyčil poměrně široký záběr, který se snaží postihnout. Tomu pak odpovídá členění práce na tři hlavní části.

Nejprve se věnuje problematice porodnosti a plodnosti. Na toto téma autor sepsal poměrně hodně publikací, již ve své bakalářské a diplomové práci se věnoval problematice regionální diferenciaci plodnosti. K tématu se následně vrací, řada

z nich byla publikována v odborných recenzovaných časopisech. Za stěžejní publikace považuje práce, které se věnují problematice změn ve vývoji intenzity, struktury a časování plodnosti a byly publikovány v časopisech s IF.

Dále se věnuje dynamice stárnutí obyvatelstva v regionech, popisuje analytické nástroje, které jsou pro srovnávání regionů vhodné. Hodnotí postavení Česka v rámci evropských populací, popisuje proměny věkové struktury obyvatelstva Česka na úrovni nižších regionálních celků. Jako jeden z prvních autorů se v rámci Česka věnuje problematice analýzy věkové struktury z pohledu retrospektivních a prospektivních ukazatelů. Pohled na stárnutí populace přes alternativní i klasické ukazatele má v sobě obrovský potenciál pro další výzkum.

Za stěžejní lze považovat část, která je věnována problematice změn ve věkové struktuře a poptávce po zdravotních službách. Věnuje se také nabídce těchto služeb, vyjádřením dostupnosti kapacity zdravotnických pracovníků. Věková struktura zdravotnických profesionálů stárne, v některých oborech není dostatečná generační výměna, která zajistí udržitelnost základní dostupnosti zdravotních služeb. Autor identifikuje problémy, které vznikají jak na národní, ale především na regionální úrovni. Otázce čerpání, poskytování i dostupnosti zdravotních služeb v kontextu stárnutí populace je věnována stěžejní 5. kapitola. Touto problematikou se autor zabýval již ve své disertační práci a díky tomu, že práce vzbudila velký ohlas pracovníků VZP, získal autor možnost zde také pracovat. Propojení znalostí z oboru demografie s problematikou veřejného zdravotnictví je ideální pro lepší porozumění dané problematice a pro správnou interpretaci výsledků. Vědecké poznatky tak autor propojil do reálné praxe. Aktivní zmapování současných a budoucích vývojových trendů v oblasti poskytování, čerpání a dostupnosti zdravotnických služeb umožnilo autorovi publikovat mnoho prací na toto téma.

Jednotlivá vybraná témata, která byla zvolena pro sestavení habilitační práce poukazují na značnou provázanost nejenom z pohledu tematického, ale i na autorovo vědecké zaměření. Zjištěné poznatky autor také aplikoval do reálné praxe v rámci řešení projektů TAČR. Výstupy a navrhované nástroje využívají ministerstva, zdravotní pojišťovny i lékařské společnosti.

V částí věnované teoretickým východiskům se autor věnuje problematice stárnutí a stáří. Vymezit pojem stárnutí není tak jednoduché či jednoznačné, jak by se mohlo zdát. Autor zde vybírá a popisuje základní definice. Popisuje vybrané teorie stárnutí, věnuje se problematice stáří. Jde o velmi širokou problematiku, proto zde nelze vyjmenovat a popsat různé pohledy autorů na problematiku stáří.

Zde mám několik drobných poznámek (kapitola 2) k vymezení stárnutí a stáří. Víím, že autor nemůže v úvodní shrnující části popsat celou šíři dané problematiky a jít do podrobností. Přesto bych si dovoila, vzhledem k názvu habilitační práce „Demografické stárnutí v Česku – příčiny a možné důsledky“ navrhnout, že by bylo vhodné rozšířit úvodní povídání o demografickém stárnutí a použít více definic než jednu a pak je porovnat. Taktéž v části práce, kde se autor věnuje definici stáří (část 2.1.3) by podle mne bylo vhodné vymezit i další členění stárnutí (nejenom dle WHO), ale porovnat různé pohledy na stáří (mladí senioři, staří senioři, velmi staří

senioři). Dále vzhledem k závažnosti tématu stárnutí populace více popsat problematiku sociálního stáří (první věk – předproduktivní, druhý věk – produktivní, třetí věk – poproduktivní, čtvrtý věk – období závislosti aj). Problematické je také stárnutí pracovní síly a prodloužení věku odchodu do důchodu. Téma disability nabývá v této souvislosti také na významu, důležitá je délka života ve zdraví. I přes tyto moje úvahy je mi jasné, že téma je velice široké a autor nemůže popsat vše.

Dále se autor věnuje problematice přístupu ke stáří a stárnutí. Popisuje teoretické přístupy spojené se stárnutím populace, které souvisejí se stárnutím zdola, které souvisí s porodností. Věnuje se problematice druhého demografického přechodu. Následuje část věnovaná stárnutí shora, které souvisí se změnami v úmrtnosti, popisuje problematiku prvního demografického přechodu, epidemiologického přechodu, zdravotního přechodu.

Další kapitola je věnována demografickým aspektům stárnutí české populace, popisuje vývojové trendy, které mají vliv na změny ve věkové struktuře populace Česka. Podrobně popisuje výchozí a budoucí věkovou strukturu, jako základ pro formování procesu stárnutí. Následně se věnuje problematice plodnosti a časování plodnosti. Identifikuje hlavní změny, které proběhly na území Česka od 90.let minulého století. Zaměřuje se především na změny u rození dětí prvního pořadí, věkový profil plodnosti, průměrný věk matky při narození dítěte, vzdělanostní strukturu žen. Poukazuje na změny v intenzitě a časování plodnosti, na stárnoucí věkový profil matek a problematiku asistované reprodukce.

Autor se v procesu hodnocení stárnutí populace zaměřuje především na stárnutí způsobené změnami v plodnosti. Dříve byl pokles plodnosti považován za hlavní faktor stárnutí populace. Dnes lze konstatovat, že na stárnutí populace má vliv pokles úmrtnosti ve vyšším věku (předpokládejme, že nebude mít vliv dlouhodobě epidemie Covid). Otázkou je, zda bude docházet k nárůstu dlouhověkosti, zda bude dále docházet k poklesu úmrtnosti ve vysokém věku, nebo zda naopak může dojít k epidemii obezity a diabetu a dojde naopak ke zpomalení poklesu úmrtnosti. Jaký je případně názor autora a jaké by to mělo důsledky pro zdravotní služby?

Další kapitola se věnuje stárnutí populace v regionálním pohledu, problematice, jak měřit stárnutí. I v této oblasti se jako jeden z prvních v rámci Česka věnoval problematice spojené s konceptem tzv. prospektivního věku. Poukazuje na konstrukci prospektivních ukazatelů stárnutí. Porovnává vybrané ukazatele z pohledu chronologického a prospektivního stárnutí. Věnuje se problematice stárnutí české populace v evropském kontextu. Popisuje také stárnutí české populace na úrovni vnitřních regionů. Používá Webbovu typologii populačního vývoje i typologii okresů Česka pomocí trojúhelníkového grafu, kde využívá propojení s nástroji GIS.

Stěžejní je kapitola věnovaná dopadům demografického stárnutí na vybrané veřejné služby. Zaměřuje se na poptávku po zdravotních službách ve vybraných segmentech zdravotnictví. Značnou pozornost věnuje nevyrovnané věkové struktuře lékařů. Upozorňuje na fakt, že poskytovatelé zdravotních služeb stárnou

a není dostatečná náhrada, která by lékaře, kteří jsou v předdůchodovém a důchodovém věku dostatečně nahradit.

Autorovi se podařilo představit základní aspekty a možné důsledky stárnoucí věkové struktury obyvatelstva Česka na základě výstupů z jeho vědecké a odborné činnosti. Zanalyzoval základní vývojové tendence v reprodukčním chování i v proměně věkového složení populace jak na úrovni Česka, tak v regionálním pohledu. Podařilo se mu propojit a přenést analytické, metodologické a prognostické poznatky do oblasti zdravotních služeb. Zmapoval vybrané segmenty zdravotnictví jak z geografického, tak demografického pohledu. Nadefinoval tzv. spádové regiony, pomocí nichž lze efektivně analyzovat otázku čerpání a poskytování zdravotní péče. Odhadl budoucí vývoj, vytvořil metodický postup, který reflektuje dostupnost tuzemských dat. Vytvořil metodiku hodnocení dostupnosti zdravotní péče, navrhl novelizaci legislativního nařízení vymezující dostupnost zdravotních služeb. Podařilo se mu provázat vědecko-výzkumnou činnost s praxí. Výsledkem je spolupráce autora s VZP ČR. Hlavním výsledkem spolupráce je využití publikovaných výstupů v rámci smluvní politiky VZP ČR a vytvoření interního metodického postupu k vymezení oblastí se zhoršenou dostupností zdravotních služeb.

Autor se výše jmenovaným oblastem vědeckého výzkumu věnuje také v rámci vedení závěrečných prací studentů. Předpokládá také další spolupráci s VZP ČR, Ministerstvem zdravotnictví ČR a dalších organizací z oblasti zdravotnictví. Rozvíjí také mezinárodní spolupráci, kterou navázal v rámci svého působení v expertní síti, pro plánování pracovníků ve zdravotnictví (SEPEN), jejímž byl členem.

Práce je komplexně zpracována, bibliografie je úplná a správně použitá. Po jazykové stránce je publikace velmi pěkně zpracovaná a nelze jí nic vytknout.

Při zpracování tématu byly zvoleny metody vhodné pro dané téma, klasické i moderní, používající se k demografickým a statistickým analýzám. Jednotlivé metody byly použity správně, v souladu s obvyklým postupem.

Autor patří k předním odborníkům v Česku na problematiku zdravotnictví a stárnutí populace. Vědecký přínos předložené habilitační práce pro rozvoj oboru demografie je nesporný. Dosažené výsledky jsou původní, vycházejí z řady studií, grantů, kde se danou problematikou autor zabýval.

Závěr:

Habilitační práce je svým tématem velmi aktuální. Je výsledkem mnohaleté vědecko-výzkumné práce autora. Toto bylo navíc prokázáno při řešení řady projektů TAČR a jiných, kde byl autor řešitelem.

Autor v předložené práci jednoznačně prokázal, že se v dané problematice výborně orientuje, má obrovský přehled v domácí i zahraniční literatuře.

Pro analýzy využívá vhodné jednoduché i pokročilé statistické a demografické metody. Autor často využil kromě klasických metod i inovativní postupy, které nastudoval v zahraniční literatuře.

Výsledky habilitační práce jsou významným přínosem pro obor Demografie v oblasti vědecké i pedagogické.

Habilitační práce je originální, byla zkontrolována v systému Turnitin a neobsahuje známky plagiátorství.

Autor prokázal velmi vysokou úroveň svých odborných znalostí. Práce, které sloužily jako podklad pro habilitační práci, byly publikovány v kvalitních recenzovaných časopisech či byly výstupem projektu T AČR. V práci jsem nenašla žádné výrazné nedostatky.

Autor splnil jednoznačně požadavek vědeckého přínosu práce. Doporučuji habilitační práci k obhajobě v rámci habilitačního řízení a navrhuji, aby její autor RNDr. Luděk Šídlo, Ph.D. byl po úspěšné obhajobě jmenován docentem pro obor Demografie.

V Praze dne 16. 5. 2022

doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc.

Katedra demografie
Fakulta informatiky a statistiky
Vysoká škola ekonomická v Praze